

Cite: Havryliuk, O. K. (2022). Demografichniy vymir postradianskoï rehionalizatsii v Ukraini kriz pryзму kontseptu rehionopolizatsii [Demographic Dimension of Post-Soviet Regionalization in Ukraine Through the Lens of the Regionopolization Concept]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (47), 21-37. <https://doi.org/10.15407/dse2022.01.021>

<https://doi.org/10.15407/dse2022.01.021>

УДК 314; 332.1; 911.37

JEL CLASSIFICATION: J11; O18; O21; R1

О. К. ГАВРИЛЮК, аспірант

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

01601, Україна, м. Київ, вул. Володимирська, 64/13

головний економіст

(2) Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України,

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7567-0282

Scopus ID: 57225110721

Researcher ID: AAT-1050-2021

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ВИМІР ПОСТРАДЯНСЬКОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОНЦЕПТУ РЕГІОНОПОЛІЗАЦІЇ

У статті викладено результати тестування концепту регіонополізації в контексті демографічного розвитку регіонів України. Концепт регіонополізації має потужний прикладний потенціал для потреб регіональної політики та політики регіонів, особливо в рамках розробки Генеральної схеми планування території України. Метою статті є виявлення просторово-часових особливостей перебігу процесів регіонополізації в регіонах України та визначення демографічних патернів цих процесів упродовж 1989—2021 років. Новизна статті полягає у глибокому вивченні демографічного аспекту процесів регіонополізації у різні періоди розвитку регіонів України з фокусом на дослідженні індивідуальних траєкторій розвитку регіонополісів. Емпіричну базу даних становлять офіційні дані переписів населення 1989 та 2001 років, а також оціночні дані Державної служби статистики України. Для досягнення мети статті використано ряд методів: метод типізації, елементи описової статистики та інші. Емпіричні результати показали, що демографічні патерни процесів регіонополізації в Україні відображають наявну соціально-економічну асиметрію регіонального розвитку країни. Обґрунтовано, що при виділенні «опорного каркасу» регіонополісів важливим є вертикальний (моно- або поліцентричні регіони) і горизонтальний (моно- або поліцентричні регіонополіси) просторовий вимір. Встановлено, що впродовж 1989—2021 років більше половини регіонополісів України були згасаючими, причому більшість складала великі та середні регіональні центри. З'ясовано, що в результаті нашарування низки екзогенних та ен-

догених соціально-економічних негараздів у регіонах з вичерпуванням демографічного потенціалу периферійних територій регіонів відбувається регресивна регіоналізація, яка є панівним типом регіоналізації в Україні. Іншою проблемою є моноцентричні регіони, оскільки така надмірна концентрація трудових ресурсів та капіталу в їхніх регіональних центрах (де концентрується щонайменше 40 % населення регіону) призводить до посилення внутрішньорегіональних диспропорцій та поляризації. Отже, для протидії згасанню регіональних центрів та стимулюванню розвитку периферії регіонів необхідно, по-перше, розробити стратегії та програми поліцентричного розвитку моноцентричних регіонів, по-друге, підтримувати розвиток малих та середніх міст регіонів, що, як правило, є центрами обслуговування населення периферії, і, насамкінець, сприяти міжрегіональному соціально-економічному співробітництву.

Ключові слова: регіоналізація, регіоналізація, регіоналізація, згасаючі міста, поліцентричний розвиток, Україна.

Постановка проблеми і обґрунтування її актуальності. На сьогодні розвиток міських систем різних ієрархічних рівнів у регіонах України характеризується гетеровекторністю, адже на розвиток цих систем одночасно, співіснуючи та взаємонакладаючись, впливають як процеси децентралізації (наприклад, субурбанізація, періурбанізація, фрагментована контрурбанізація / дезурбанізація), так і процеси рецентралізації та поліцентралізації (наприклад, джентрифікація / реновація та зародження певних елементів пост-субурбанізації і, як наслідок, реурбанізація) [1]. Це ставить низку нових викликів та завдань для регіональної політики та політики регіонів. Зокрема, одним із найважливіших документів, що регулює просторовий розвиток в Україні, є Генеральна схема планування території України (далі — Генеральна схема), яка визначає пріоритети та концептуальні вирішення планування і використання території країни, вдосконалення систем розселення, забезпечення сталого розвитку населених пунктів та інше¹. Однак ця Генеральна схема була розроблена у 1998—2000 рр. (затверджена у 2002 р.) і використовувалась в основному номінально, тому останніми роками Мінрегіон ініціював процес створення нової Генеральної схеми з метою адаптувати її до потреб людей, змін у соціально-економічному житті країни за останні 20 років та євроінтеграційних намірів держави². Відповідно до цього значний науково-прикладний потенціал для нової Генеральної схеми має концепт регіоналізації, адже регіоналізація напряму впливає на процес регіоналізації в Україні, особливо на тлі глобального тренду згасання міст («*shrinking cities*» [2; 3; 4; 5; 6]).

¹ Закон України «Про Генеральну схему планування території України» від 7 лютого 2002 року № 3059-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3059-14#Text> [дата звернення: 10.02.2022].

² Мінрегіон створить нову Генеральну схему планування територій України / Урядовий портал від 04.02.2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minregion-stvorit-novu-generalnu-shemu-planuvannya-teritorij-ukrayini> [дата звернення: 10.02.2022].

Аналіз останніх досліджень. Концепт «регіонополізації» має давні витоки, що пов'язані з еволюцією центр-периферійного розуміння просторового розвитку (наприклад, «*core-periphery*» *model* (1966) Дж. Фрідмана (J. Friedmann) [7]) та суспільно-історичного розвитку (наприклад, «*world-system*» *model* (1974) І. Валлерстайна (I. Wallerstein) [8]). Е. Б. Алаєв (E. B. Alayev), описуючи дефініції просторових соціально-економічних процесів у своєму відомому Словнику термінів соціально-економічної географії (1983), наводить визначення процесу регіонополізації і розуміє його як процес концентрації урбанізації в регіональних центрах (регіонополісах), кожен з яких зростає за чисельністю населення швидше аніж відповідний їм регіон [9, с. 206]. Трохи згодом, на початку 2000-х років, відомий білоруський вчений Г. В. Рідевський (G. V. Ridevskiy) реанімує дане поняття під назвою «регіонополізація» і трактує його як один з ключових центр-периферійних процесів і, відповідно, змінює поняття «регіонополіс» (регіональний центр) на поняття «регіонополіс» (див. більше [10]). Однак учений тлумачить регіонополізацію вже не тільки як процес випереджаючого зростання населення регіонального центру, але й диверсифіковані процеси підвищення ролі регіонального центру в соціально-економічному, демографічному, соціокультурному та екологічному розвитку регіону [10, с. 95]. Спершу концепт «регіонополізації» був протестований Г. В. Рідевським у контексті регіонального розвитку Білорусі [11], пізніше дослідницьким кейсом стало російсько-білоруське порубіжжя [12].

Вивченням регіонополізації в Україні займалися С. Л. Шульц (S. L. Shults), К. В. Мезенцев (K. V. Mezentsev) та О. К. Гаврилюк (O. K. Havryliuk). Зокрема, С. Л. Шульц, вивчаючи формування і розвиток економічного простору регіонів України, трактує процес регіонополізації як один із наслідків стиснення економічного простору регіонів [13]. Робота К. В. Мезенцева та О. К. Гаврилюка стосувалась демографічного аспекту розвитку процесів регіонополізації за період 1970—2014 рр. [14]. Однак вони досліджували довготривалі тренди розвитку регіонополізації без вивчення тенденцій середньотривалих періодів, більше того, було здійснено помилки при ідентифікації «опорного каркасу» регіонополісів України, що спотворило отримані результати. Також не була делімітованою горизонтальна поліцентричність деяких регіонополісів та не досліджено залежність між тенденціями зміни чисельності населення регіональних центрів та їхнім рангом в ієрархії «опорного каркасу» регіонополісів. Позитивними сторонами їхнього дослідження є, по-перше, вірна адаптація концепту «регіонополізації» для реалій регіонального розвитку в Україні (адміністративний підхід при виділенні регіонів), по-друге, встановлено патерни розвитку процесів регіонополізації в регіонах за два співставні періоди (1970—1989 та 1989—2014 рр.), по-третє, вдало підібрані критерії для ідентифікації моно- чи поліцентричності регіональних систем.

Виходячи з аналізованого вище, головними **цільми** даної **статті** є:

- делімітація «опорного каркасу» регіонополісів України з врахуванням вертикальної та горизонтальної поліцентричності;
- дослідження просторово-часових відмін демографічної складової процесу регіонополізації у середньотривалі періоди кінця ХХ—початку ХХІ ст.: 1) період стагнації та адаптації (1989—2002); 2) період соціально-економічного зростання (2002—2008); 3) період посткризової реабілітації (2008—2014)³; 4) період військово-політичної кризи (2014—2021 / триває);
- встановлення взаємозалежності між характером зміни чисельності населення регіонополіса (упродовж згаданих періодів) та його місцем в ієрархії регіональних центрів України.

Регіонополізація — це диверсифікований процес підвищення ролі регіонального центру (регіонополіса) у регіональному розвитку, що може розглядатись як сучасний етап регіоналізації, тобто формування і саморозвиток регіонів [15, с. 210]. У результаті регіонополізації відбувається подальша інтеграція (підвищення зв'язності) великих регіональних центрів та оточуючої їх периферії (включає сільську місцевість та малі міста), яка перетворюється в зону життєзабезпечення регіонополісів, а, в свою чергу, регіонополіси відіграють роль каркасу територіальної структури і розселення населення регіону [12, с. 127—128]. Окрім цього, під впливом процесів регіонополізації проявляється не тільки природна регіоналізація території, але й відбувається розширення внутрішньорегіонального простору [15, с. 213].

Таким чином, процеси регіонополізації — об'єктивна світова тенденція на певній стадії розвитку урбанізації, яка має позитивні (інтеграція регіонального простору) і негативні (нарощування проблем соціально-економічного і екологічного розвитку, розширення населення регіонів за рівнем та умовами життя) сторони [12, с. 128]. Повертаючись до концептуальних рамок дослідження, можна виділити такі три типові процеси регіонополізації (з позиції демографічного аспекту). Перший — *прогресивна регіонополізація*, яка спостерігається, коли зростають чисельність населення регіонополіса і його частка в населенні регіону [14; 15, с. 211]. Другий — *регресивна регіонополізація*, яка прослідковується, коли чисельність населення регіонополіса скорочується, але його частка в населенні регіону зростає [14; 15, с. 210]. Регресивна регіонополізація відбувається через те, що населення регіонополіса зменшується значно повільніше аніж на оточуючих його периферійних територіях [15, с. 210—211]. Останній — *дерегіонополізація*, яка спостерігається, коли частка регіонального центру в населенні регіону скорочується (незалежно від динаміки зміни чисельності населення регіонополіса) [14].

³ Ці три періоди виділено з певною модифікацією [16].

Метою статті є оцінка перебігу процесів регіоналізації в регіонах України та визначення просторово-часових демографічних патернів цих процесів упродовж 1989—2021 років.

Новизною дослідження є більш детальне та комплексне вивчення демографічної складової процесів регіоналізації в регіонах України упродовж 1989—2021 років з ідентифікацією траєкторій розвитку регіоналісів.

Спираючись на аналіз останніх досліджень та поставлену мету статті було сформульовано такі дослідницькі запитання:

(1) Які пострадянські патерни регіоналізації прослідковуються в Україні?

(2) Чи залежить зростання регіоналіса від його розміру?

(3) Які траєкторії зміни чисельності населення у згасаючих регіоналісах («*shrinking regionopolises*»)?

Коротка характеристика дослідницького кейсу. У рамках дослідження до аналізу було взято 25 регіонів України: 23 області, Київську область разом з м. Київ (Столичний регіон) та АР Крим разом з м. Севастополь (Кримський регіон). Враховуючи неоднорідність розселення населення, ідентифіковано 19 моноцентричних та 6 поліцентричних регіонів. Поліцентричність регіону визначалась за правилом «ранг-розмір» [17]: чисельність регіоналіса другого порядку має становити не менше 50 % чисельності населення регіоналіса першого порядку. Враховуючи дане правило, було визначено такі поліцентричні регіони: Дніпропетровський, Донецький⁴, Закарпатський, Кримський, Луганський та Полтавський регіони (рис. 1) — за своїми морфологічними характеристиками є біцентричними. Окрім вертикальної поліцентричності на регіональному рівні, існує ще й горизонтальна поліцентричність на рівні регіоналісів (за критерієм фізичної близькості між містами, які разом формують єдине місто). Загалом на території України було ідентифіковано 31 регіоналіс (на сьогоднішній день тимчасово окупованими є 4 регіоналіса — див. рис. 1), з яких 28 регіоналісів є моноцентричними, а решта — поліцентричними: Великий Дніпро (Дніпр—Кам'янське), Великий Донецьк (Донецьк—Макіївка) та тримісто («*tri-city*») Северодонецьк—Лисичанськ—Рубіжне (аналогічно до Гданськ—Сопот—Гдиня, Польща).

Методологія дослідження: метод типізації, елементи описової статистики та інші. **База даних** щодо чисельності населення у розрізі міст та регіонів України у 1989—2021 роках була сформована на основі даних

⁴ Чисельність населення Маріуполя становить близько третини чисельності населення Великого Донецька (Донецьк—Макіївка), регіоналіса 1-го порядку, та майже половину населення м. Донецьк. Тому, як виняток, ідентифікуємо м. Маріуполь як регіоналіс 2-го порядку у Донецькому регіоні зважаючи на провідну соціально-економічну роль міста у житті Донеччини (особливо в умовах тривалої військово-політичної кризи).

Рис. 1. Регіонополіси у регіонах України
Джерело: побудовано автором

Державної служби статистики України та відкритої бази даних «Pop-Stat»⁵, що сформована на офіційних джерелах даних⁶. Для розрахунку середньорічних темпів приросту / скорочення чисельності населення регіонополісів у різні періоди розвитку України було застосовано таку формулу⁷:

$$r = \frac{100 \cdot \ln(P_2/P_1)}{(t_2 - t_1)}, \quad (1)$$

де: P_1 — чисельність наявного населення регіонополіса на початок досліджуваного періоду, осіб; P_2 — чисельність наявного населення регіонополіса на кінець досліджуваного періоду, осіб; t_1 — рік початку досліджуваного періоду; t_2 — рік кінця досліджуваного періоду; $t_2 - t_1$ — часовий інтервал досліджуваного періоду, в роках; r — середньорічний темп приросту наявного населення регіонополіса, %.

⁵ Open database «Pop-Stat» by Tim Bespyatov, 2008—2021. URL: <http://pop-stat.mashke.org/> [дата звернення: 10.02.2022].

⁶ Links to official sources in «Pop-Stat» by Tim Bespyatov, 2008—2021. URL: <http://pop-stat.mashke.org/links.htm> [дата звернення: 10.02.2022].

⁷ Population growth rate: methodology. Demographics: Population Change: Core indicator. United Nations. URL: http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/methodology_sheets/demographics/population_growth_rate.pdf [дата звернення: 10.02.2022].

Завдяки розрахунку середньорічного темпу приросту / скорочення чисельності населення та інших показників (частка населення регіонополіса(-ів) у загальній чисельності населення регіону (індекс регіонополізації), %; приріст / скорочення частки населення регіонополіса(-ів) у загальній чисельності населення регіону за певний період, %) було прослідковано характер протікання розвитку регіонополізації в Україні у 1989—2021 рр. та ідентифіковано траєкторії зміни чисельності населення регіональних центрів.

Виклад основного матеріалу. Які пострадянські патерни регіонополізації прослідковуються в Україні? Аналіз просторової диференціації індексу регіонополізації у 1989—2021 рр. виявив ряд особливостей перебігу регіонополізації в Україні (рис. 2). З одного боку, упродовж пострадянського періоду відбулось послаблення нерівності в регіонополізаційному розвитку регіонів уздовж лінії «захід-схід» унаслідок зростання ролі регіонополісів у соціально-економічному розвитку західноукраїнських регіонів, а з іншого — посилення поляризації регіонополізованості в дихотомії «центр-периферія», де головний центр — Столичний регіон, а субдомінантними центрами є Дніпропетровський та Харківський регіони. На жаль, через відсутність офіційної статистики не вдалось розрахувати індекс регіонополізації за 2021 р. для Кримського регіону (АР Крим та м. Севастополь), що пов'язано з анексією Кримського півострова Російською Федерацією. Також підраховані значення згаданого індексу станом на початок 2021 р. для Донецького та Луганського регіонів слід трактувати з обачністю, оскільки частина територій цих регіонів є тимчасово непідконтрольною уряду України через війну на Донбасі.

Упродовж міжпереписного періоду (1989—2002) у 10 з 25 регіонів України тривав процес прогресивної регіонополізації: Столичний, Миколаївський, Сумський, Черкаський та Чернігівський регіони та 5 західноукраїнських регіонів (Волинський, Івано-Франківський, Рівненський, Тернопільський та Хмельницький).

Упродовж 2002—2021 рр. прогресивну регіонополізацію з-поміж зазначених регіонів вдалось зберегти лише Івано-Франківському та Хмельницькому завдяки зростанню соціально-економічної ролі м. Івано-Франківськ та м. Хмельницький в житті як відповідних регіонів, так і Західного макрорегіону, а також відносно сприятливій демографічній ситуації. Тим не менш, до списку регіонів зі стабільною прогресивною регіонополізацією можна було б додати й Столичний регіон, де у 1989—2014 рр. тривав процес прогресивної регіонополізації, але упродовж 2014—2021 рр. тут починає відбуватись дерегіонополізація. Така різка зміна вектора розвитку регіонополізації пояснюється насамперед інтенсифікацією процесів децентралізації населення з Києва до приміської зони (т.з. субурбанізація) [18, р. 73—74].

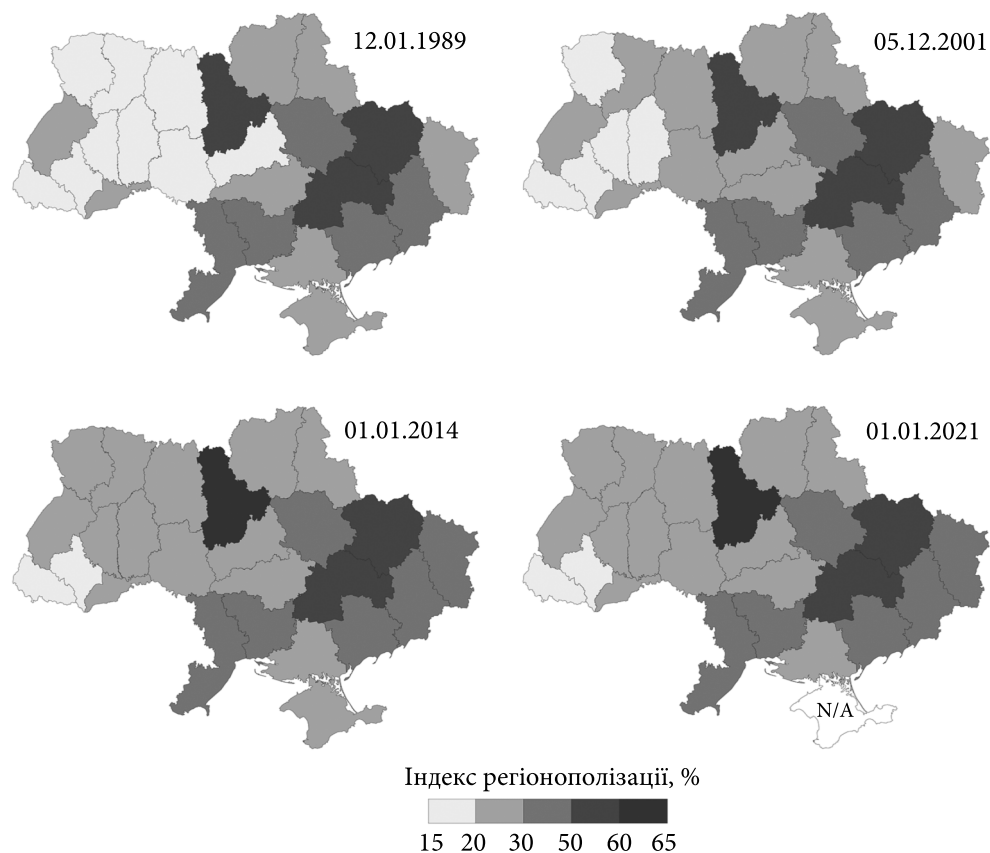

Рис. 2. Диференціація індексу регіоналізації, Україна, 1989—2021 рр.
Джерело: розраховано та побудовано автором.

У 1989—2021 рр. відмічається часткове згортання процесів прогресивної регіоналізації: з 10 регіонів у 1989—2002 до 5 регіонів (Волинський, Івано-Франківський, Тернопільський, Хмельницький та Чернівецький) у 2014—2021. Водночас нових масштабів поширення набуває процес регресивної регіоналізації як результат суспільно-політичних пертурбацій в житті країни. Зокрема, за міжпереписний період процеси регресивної регіоналізації спостерігались у 6 регіонах: у промислових регіонах (Донецький, Луганський, Харківський) внаслідок деіндустріалізації та глибокої економічної кризи 1990-х рр. та у аграрних регіонах (Вінницький, Житомирський, Кіровоградський) як результат економічної кризи на селі через ліквідацію колгоспно-радгоспної системи та перехід до ринкових відносин. Окрім цього, у 1989—2002 рр. була нестабільна демографічна ситуація, що вплинула як на чисельність населення регіоналісів, так і на чисельність населення регіонів. Згідно з даними Державної служби статистики України,

упродовж 1989—2002 рр. переважно реєструвались від'ємні значення природного приросту населення (з 1991 р.) та сальдо зовнішньої міграції (з 1994 р.). Зокрема, середньорічне природне скорочення населення складало у 1991—2002 рр. більше 250 тис. осіб/рік, а відтік населення закордон у 1994—2002 рр. становив понад 100 тис. осіб/рік. Надалі (2002—2021) процес регресивної регіоналізації серед зазначених вище регіонів стабільно протікав лише у Житомирському, Кіровоградському та Харківському регіонах. Наприкінці досліджуваного періоду (2014—2021) процес регресивної регіоналізації спостерігався вже у 13 регіонах: Вінницькому, Запорізькому, Львівському, Миколаївському, Одеському, Полтавському, Сумському, Херсонському, Черкаському, Чернігівському та Житомирському, Кіровоградському й Харківському.

На додачу до цього, у 1989—2014 рр. відбувається часткове загальмування процесу дерегіоналізації: з 6 регіонів у 1989—2002 (Закарпатський, Запорізький, Львівський, Одеський, Херсонський та Чернівецький) до 3 регіонів у 2008—2014 (Дніпропетровський, Рівненський та Херсонський). У 2014—2021 рр., відносно періоду 2008—2014 рр., кількісний склад регіонів з дерегіоналізацією не змінився, проте зазнав змін регіональний склад (Київський, Луганський та Рівненський). Необхідно зазначити, що Херсонський регіон — єдиний регіон України, де у 1989—2014 рр. спостерігався процес дерегіоналізації, але вже у 2014—2021 рр. м. Херсон наростило свій соціально-економічний та регіоналізаційний потенціал і там почався процес регресивної регіоналізації.

На окрему увагу заслуговують регіони, які у ці періоди мали змішану, або різноспрямовану регіоналізацію. Даний тип регіоналізації притаманний поліцентричним регіонам, оскільки зростання / спадання ролі регіоналізацій у житті регіону може бути гетерохронним (наприклад, в одному регіоналізації певного регіону спостерігається скорочення населення, а у іншому регіоналізації цього ж регіону — зростання), гетерогенним (на зростання / спадання ролі регіоналізацій у межах одного регіону можуть впливати різні чинники) та гетеровекторним (одночасне протікання процесів прогресивної і регресивної регіоналізації / дерегіоналізації тощо). Упродовж періоду незалежності різноспрямована регіоналізація була малопоширеною серед регіонів України. З одного боку, через невелику кількість поліцентричних регіонів у державі, а з іншого — через, як правило, синхронність зростання / спадання ролі регіоналізацій у житті регіону. У 1989—2002 рр. різноспрямована регіоналізація була характерною для Дніпропетровського (регресивна регіоналізація + дерегіоналізація), Кримського (прогресивна регіоналізація + дерегіоналізація) та Полтавського регіонів (прогресивна та регресивна регіоналізація), у 2002—2008 рр. — для Дніпропетровського та Закарпатського регіонів (в обох — одночасна регресивна та прогресивна регіоналізація), у 2008—

2014 рр. — лише для Закарпатського регіону (прогресивна регіонаполізація + деререгіонаполізація). Упродовж 2014—2021 рр. в Україні наявні лише три регіони з різноспрямованою регіонаполізацією — Дніпропетровський та Донецький (обидва — регресивна регіонаполізація + деререгіонаполізація) та Закарпатський (регресивна та прогресивна регіонаполізація).

Варто зауважити, що ідентифікувати превалюючий тип регіонаполізації упродовж 2014—2021 рр. у Кримському регіоні не вдалося з огляду на відсутність статистичних даних.

Чи залежить зростання регіонаполіса від його розміру? Серед регіонаполісів України найчисельнішу групу становлять згасаючі регіонаполіси (62,1 %), що характеризуються стрімкими темпами скорочення населення — понад 0,15 % щорічно за період 1989—2021 рр. (табл. 1). Більше того, аналогічне превалювання згасаючих регіонаполісів у регіонаполісному каркасі України спостерігалось ще у період до військово-політичної кризи (1989—2014).

Таблиця 1. Диференціація зміни чисельності населення у регіонаполісах різного розміру упродовж 1989—2014 рр. та 1989—2021 рр.

Розмір регіонаполісів (за переписом 1989 р.)	Всі регіонаполіси		Зміни чисельності наявного населення регіонаполісів					
			Згасаючі (< -0,15 % щорічно)		Стабільні (від -0,15 % до +0,15 % щорічно)		Зростаючі (> +0,15 % щорічно)	
	n	%	n	%	n	%	n	%
1989—2014 роки								
Великі (500+ тис. осіб)	10	32	8	80,0	1	10,0	1	10,0
Середні (250—500 тис. осіб)	13	42	7	53,8	6	46,2	0	—
Малі (до 250 тис. осіб)	8	26	1	12,5	2	25,0	5	62,5
Разом (n)	31	100	16		9		6	
Разом (%)	100		51,6		29,0		19,4	
1989—2021 роки								
Великі (500+ тис. осіб)	10	34	9	90,0	0	—	1	10,0
Середні (250—500 тис. осіб)	11	38	8	72,7	3	27,3	0	—
Малі (до 250 тис. осіб)	8	28	1	12,5	2	25,0	5	62,5
Разом (n)	29	100	18		5		6	
Разом (%)	100		62,1		17,2		20,7	

Джерело: розраховано та побудовано автором (* згасаючі (< -0,15 % щорічно); стабільні (від -0,15 % до +0,15 % щорічно); зростаючі (> +0,15 % щорічно) [2]. За 1989—2021 рр. дані наведені без урахування АР Крим та м. Севастополь через відсутність даних за 2014—2021 рр.).

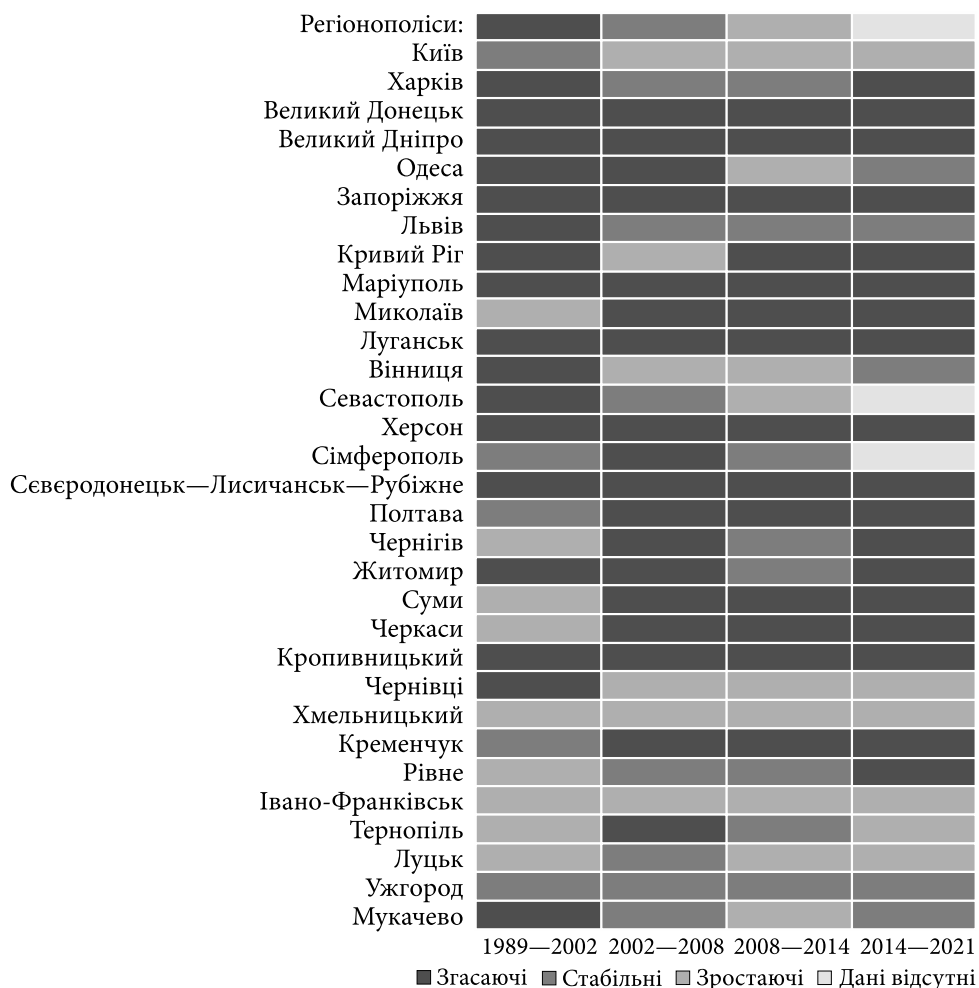

Рис. 3. Зміни чисельності населення регіонаполісів України з 12.01.1989 р. по 01.01.2021 р. Джерело: розраховано та побудовано автором (*згасаючі (< -0,15 % щорічно); стабільні (від -0,15 % до +0,15 % щорічно); зростаючі (> +0,15 % щорічно) [2]).

Процес згасання найбільш притаманний великим регіонаполісам, найменш — малим, що справедливо і для докризових років (див. табл. 1, рис. 3). Стабільні регіонаполіси є малочисельною групою регіонаполісів — усього 5 з 29 регіонаполісів, з них більшість становлять середні міста (Вінниця, Чернівці, Чернігів), решта — малі регіонаполіси Закарпатського регіону.

Регіонаполіси з позитивною динамікою чисельності населення (понад 0,15 % щорічно) утворюють групу зростаючих регіональних центрів, як і у докризовий час — Київ та п'ять малих регіонаполісів Західного макро-регіону (Івано-Франківськ, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Хмельницький). Зрос-

тання цих регіонополісів пояснюється порівняно сприятливою демографічною ситуацією у 1989—2021 роках. У випадку Києва швидке зростання у 2002—2021 рр. (див. рис. 3) зумовлене його столичним статусом та інтенсивними процесами стягування населення до цього регіонополіса з-поза і в межах Столичного регіону. Наприклад, упродовж 2002—2016 рр. спостерігались стрімкі доцентрові потоки населення до Києва з різних районів Київської агломерації [18, р. 74]. Окрему групу українських регіонополісів утворюють Великий Донецьк, Луганськ, Севастополь та Сімферополь, що на сьогодні знаходяться на тимчасово непідконтрольних уряду України територіях. Однак якщо для перших двох регіональних центрів здійснюється щорічна оцінка чисельності населення (Державною службою статистики України) і вони ідентифікуються, відповідно до

Таблиця 2. Траєкторії згасаючих регіонополісів України

Типи за тривалістю	Підтипи за часовими зрізами
<p>Постійно згасаючі («Continuously shrinking») регіонополіси Зменшення населення на понад 0,15 % щорічно упродовж усіх досліджуваних років</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Безперервне згасання («Continuous shrinkage»)</i> Скорочення населення у 1989—2021 рр.
<p>Епізодично згасаючі («Episodically shrinking») регіонополіси Зменшення населення на понад 0,15 % щорічно упродовж усіх досліджуваних років, але як мінімум в одному з періодів спостерігається стабільна або навіть зростаюча чисельність населення</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Періодичне згасання («Periodic shrinkage»)</i> Скорочення населення у 2002—2021 або 2008—2021 рр. • <i>Перерване згасання («Discontinued shrinkage»)</i> Скорочення населення у 1989—2014, 1989—2008 та 2002—2014 рр. • <i>Квазібезперервне згасання («Quasi-continuous shrinkage»)</i> Скорочення населення у 1989—2021 рр. (без скорочення у 2002—2008 або 2008—2014 рр.)
<p>Тимчасово згасаючі («Temporarily shrinking») регіонополіси Регіонополіси, які не зазнали скорочення населення на понад 0,15 % щорічно упродовж усіх досліджуваних років, але як мінімум в одному з періодів спостерігається зменшення чисельності населення на 0,15 %</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Тимчасове згасання у 1990-х — сер. 2000-х рр. («Temporary shrinkage in the 1990s — mid-2000s»)</i> Скорочення населення у 1989—2002 або 2002—2008 рр. • <i>Тимчасове згасання у сер. 2000-х — сер. 2010-х рр. («Temporary shrinkage in the mid-2000s — mid-2010s»)</i> Скорочення населення у 2008—2014 рр. (чи разом з 1989—2002 рр.) • <i>Нещодавнє згасання («Recent shrinkage»)</i> Скорочення населення у 2014—2021 рр. (або разом з 1989—2002 чи 2002—2008 рр.)

Джерело: модифіковано, побудовано та доповнено автором за [2].

описаної вище методології, як згасаючі регіонополіси, то у випадку Севастополя та Сімферополя офіційні дані відсутні (див. рис. 3).

Які траєкторії зміни чисельності населення у згасаючих регіонополісах? Повертаючись до згасаючих регіонополісів, варто зауважити, що траєкторії зміни чисельності населення в них за період 1989—2021 рр. різняться між собою (див. рис. 3; табл. 2).

Постійно згасаючі («Continuously shrinking») регіонополіси становлять 44,4 % від усіх згасаючих регіонополісів (8 з 18). Переважно це регіонополіси старопромислових районів країни (Великий Донецьк, Великий Дніпро, Запоріжжя, Маріуполь, Луганськ та поліцентричний регіонополіс Северодонецьк — Лисичанськ — Рубіжне), а інші — обласні центри аграрних регіонів (Кропивницький та Херсон).

Епізодично згасаючі («Episodically shrinking») регіонополіси складають майже половину згасаючих регіонополісів — 8 регіонополісів, що в основному локалізуються в аграрно-індустріальних та індустріально-аграрних регіонах. Домінуючим підтипом серед них є періодично згасаючі регіонополіси (Кременчук, Миколаїв, Полтава, Суми та Черкаси), яким притаманно скорочення чисельності населення не упродовж 1989—2021 рр., а лише у 2002—2021 рр. Решта епізодично згасаючих регіонополісів — регіонополіс перерваного згасання (Одеса) та регіонополіси квазібезпервного згасання (Кривий Ріг та Житомир).

Тимчасово згасаючі («Temporarily shrinking») регіонополіси в Україні представлені лише двома підтипами, по одному регіонополісу в кожному підтипі — Львів та Харків. У 1989—2021 рр. Львів зазнав тимчасового згасання. Водночас населення Харкова скорочувалась у 1989—2002 рр., у 2002—2014 рр. залишалось стабільним, проте у 2014—2021 рр. знову почало стрімко скорочуватись. Це ідентифікує Харків як регіонополіс нещодавнього згасання. Регіонополісів з тимчасовим згасанням у середині 2000-х — 2010-х рр. не було зафіксовано.

Висновки. Отримані результати вказують на те, що регіонополіси є флагманами регіоналізації та ядрами соціально-економічного потенціалу регіонів. За останні три десятиріччя в Україні спостерігається стрімке згортання процесу прогресивної та масштабне розгортання регресивної регіоналізації, що цілком передбачувано з огляду на затяжну демографічну кризу та численні періоди соціально-економічних негараздів (перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки, глибока економічна криза середини 1990-х рр., Світова економічна криза (2008—2010 рр.)), до яких ще доєдналась військово-політична криза (від 2014 р.). Внаслідок останньої у двох регіонах України процеси регіоналізації можливо ідентифікувати тільки номінально (Донецький та Луганський), а демографічні дані по Кримському регіону відсутні взагалі, що унеможливлює дослідження регіоналізації на цій території. Тому перспективним напрямом

дослідження може стати вивчення реального перебігу процесів регіонополізації в цих трьох регіонах.

У результаті накладання суспільно-політичних негараздів відбулось масштабне зменшення чисельності населення регіональних центрів, що призвело до їхнього згасання. Упродовж 1989—2021 рр. більшість регіонополісів були згасаючими, особливо це притаманно для великих та середніх регіональних центрів. Виявлено, що чим більший регіонополіс, тим більша вірогідність, що він опиниться у групі згасаючих регіонополісів. Така закономірність вочевидь пов'язана з уже вичерпаним демографічним потенціалом високоурбанізованих регіонів та процесом деіндустріалізації. Домінуючими траєкторіями згасання серед регіонополісів є постійне та епізодичне згасання внаслідок системних проблем та дисбалансів у регіональному розвитку країни.

Отже, результати дослідження ставлять перед новою схемою планування території України ряд завдань. По-перше, розробити стратегії переходу від моноцентричного до поліцентричного регіонального розвитку для високоурбанізованих регіонів з індексом регіонополізації понад 40 % (Запорізький, Миколаївський, Одеський, Столичний та Харківський регіони), оскільки надмірна концентрація трудових ресурсів та капіталу в одному регіональному центрі підвищує соціально-економічну нерівність та диспропорційність у регіональній системі «центр-периферія». По-друге, стимулювати розвиток прото-регіонополісів у Хмельницькому (м. Кам'янець-Подільський), Черкаському (м. Умань) та Чернігівському (м. Ніжин) регіонах задля переходу їх у статус субдомінантних регіональних центрів, що так само сприятиме поліцентричному розвитку даних регіонів. Насамкінець, у аграрних та аграрно-індустріальних регіонах необхідно акумулювати зусилля для розбудови та розвитку регіональних центрів, адже сильне регіональне ядро — це запорука високого рівня соціально-економічного регіонального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилюк О. К. Диференціальна та недиференціальна урбанізація в Україні у радянську та пост-радянську еру. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Геологія. Географія. Екологія». 2021. Вип. 55. С. 141—158. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2021-55-11>
2. Wolff M., Wiechmann T. Urban growth and decline: Europe's shrinking cities in a comparative perspective 1990—2010. *European Urban and Regional Studies*. 2018. № 25 (2). P. 122—139. <https://doi.org/10.1177/0969776417694680>
3. Haase A., Bernt M., Großmann K. et al. Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies*. 2016. № 23 (1). P. 86—102. <https://doi.org/10.1177/0969776413481985>
4. Mykhnenko V., Turok I. East European Cities — Patterns of Growth and Decline, 1960—2005. *International Planning Studies*. 2008. № 13 (4). P. 311—342. <https://doi.org/10.1080/13563470802518958>

5. Turok I., Mykhnenko V. The trajectories of European cities, 1960—2005. *Cities*. 2007. № 24 (3). P. 165—182. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2007.01.007>
6. Hirt S., Beauregard R. Must shrinking cities be distressed cities? A historical and conceptual critique. *International Planning Studies*. 2021. № 26 (1). P. 1—13. <https://doi.org/10.1080/13563475.2019.1661226>
7. Friedmann J. *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1966.
8. Wallerstein I. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974.
9. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. Москва: Мысль, 1983.
10. Ридевский Г. В. Центр-периферийные процессы в расселении населения современной Беларуси. *Региональные исследования*. 2013. № 2 (40). С. 94—99. URL: https://ekonomika.by/downloads/Ridevski_2013-4.pdf (дата звернення: 08.12.2021).
11. Ридевский Г. В. Регионополитика территориальной структуры хозяйства и расселения Республики Беларусь / Северо-западная Россия: проблемы экологии и социально-экономического развития. Псков: Издательство «Центр “Возрождения”» при содействии Издательства ОЦНТ, 2004. С. 304—306.
12. Ридевский Г. В. Процессы регионополитики, структурная неоднородность и социальное расслоение российско-белорусского пограничья. *Региональные исследования*. 2011. № 4 (34). С. 127—133. URL: http://ekonomika.by/downloads/Ridevski_2011-2.pdf (дата звернення: 08.12.2021).
13. Шульц С. Л. Формування і розвиток економічного простору регіонів України: дис. д-ра екон. наук: 08.00.05. Львів, 2012. 439 с. URL: <https://mydisser.com/ru/catalog/view/11219.html> (дата звернення: 08.12.2021).
14. Мезенцев К. В., Гаврилюк О. К. Поляризація розселення населення України кризь призму концепції регионополізації. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошуки шляхів вирішення*. Херсон, 2015. С. 248—254. URL: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/5703> (дата звернення: 08.12.2021).
15. Ридевский Г. В. Территориальная структура расселения, хозяйства и природопользования современной Беларуси. *География та туризм*. 2012. № 18. С. 207—215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_18_38 (дата звернення: 08.12.2021).
16. Mezentsev K., Pidgrushnyi G. Ukraine: stable outflow and changing nature. / *Discovering migration between Visegrad countries and Eastern partners*. Budapest: HAS RCAES Geographical Institute, 2014. P. 91—211. URL: <http://www.eastmig.mtafi.hu/results.html> (дата звернення: 08.12.2021).
17. Hall P. Polycentricity. / *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, 2009. P. 260—264. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00857-9>
18. Havryliuk O., Gnatiuk O., Mezentsev K. Suburbanization, but centralization? Migration patterns in the post-Soviet functional urban region — evidence from Kyiv. *Folia Geographica*. 2021. № 63 (1). P. 64—84. URL: <http://www.foliageographica.sk/unipo/journals/2021-63-1/587> (дата звернення: 08.12.2021).

REFERENCES

1. Havryliuk, O. (2021). Differential and Non-Differential Urbanization in Ukraine during the Soviet and Post-Soviet Era. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «Geology. Geography. Ecology»*, 55, 141-158. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2021-55-11> [in Ukrainian].

2. Wolff, M., & Wiechmann, T. (2018). Urban growth and decline: Europe's shrinking cities in a comparative perspective 1990-2010. *European Urban and Regional Studies*, 25 (2), 122-139. <https://doi.org/10.1177/0969776417694680>
3. Haase, A., Bernt, M., Großmann, K., Mykhnenko, V., & Rink, D. (2016). Varieties of shrinkage in European cities. *European Urban and Regional Studies*, 23 (1), 86-102. <https://doi.org/10.1177/0969776413481985>
4. Mykhnenko, V. & Turok, I. (2008). East European Cities - Patterns of Growth and Decline, 1960-2005. *International Planning Studies*, 13 (4), 311-342. <https://doi.org/10.1080/13563470802518958>
5. Turok, I. & Mykhnenko, V. (2007). The trajectories of European cities, 1960-2005. *Cities*, 24(3), 165-182. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2007.01.007>
6. Hirt, S. & Beauregard, R. (2021). Must shrinking cities be distressed cities? A historical and conceptual critique. *International Planning Studies*, 26 (1), 1-13. <https://doi.org/10.1080/13563475.2019.1661226>
7. Friedmann, J. (1966). *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
8. Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
9. Alayev, E. B. (1983). *Social-economic geography. Conceptual-terminologic dictionary*. Moscow: Mysl [in Russian].
10. Ridevskiy, G. V. (2013). Center-peripheral processes in settlement of the population of modern Belarus. *Regional Studies*, 2 (40), 94-99. https://ekonomika.by/downloads/Ridevski_2013-4.pdf [in Russian].
11. Ridevskiy, G. V. (2004). Regionopolization of the territorial structure of the economy and settlement of the Republic of Belarus. In: *Northwestern Russia: problems of ecology and socio-economic development*, 304-306. Pskov: Revival Center Publishing House with the assistance of OCNT Publishing House [in Russian].
12. Ridevskiy, G. V. (2011). The processes of regionopolization, structural heterogeneity and social division of the Russian-Belarus border regions. *Regional Studies*, 4 (34), 127-133. http://ekonomika.by/downloads/Ridevski_2011-2.pdf [in Russian].
13. Shults, S. L. (2012). *Formation and development of the economic space of Ukrainian regions. (Extended abstract of doctor's thesis)*. Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Lviv. <https://mydisser.com/ru/catalog/view/11219.html> [in Ukrainian].
14. Mezentsev, K. V., & Havryliuk, O. K. (2015). Polarization of the settlement of Ukrainian population through the prism of the concept of regionopolization. *Regional problems of Ukraine: geographical analysis and search for solutions*. Kherson. <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/5703> [in Ukrainian].
15. Ridevskiy, G. V. (2012). Territorial structures of settlement, economy and management of natural resources of modern Belarus. *Geography and Turism*, 18, 207-215. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_18_38 [in Russian].
16. Mezentsev, K., & Pidgrushnyi, G. (2014). Ukraine: stable outflow and changing nature. *Discovering migration between Visegrad countries and Eastern partners*, 191-211. Budapest: HAS RCAES Geographical Institute. <http://www.eastmig.mtafi.hu/results.html>
17. Hall, P. (2009). Polycentricity. *International Encyclopedia of Human Geography*, 260-264. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00857-9>
18. Havryliuk, O., Gnatiuk, O., & Mezentsev, K. (2021). Suburbanization, but centralization? Migration patterns in the post-Soviet functional urban region - evidence from Kyiv. *Folia Geographica*, 63 (1), 64-84. <http://www.foliageographica.sk/unipo/journals/2021-63-1/587>

Стаття надійшла до редакції журналу 03.10.2021

O. K. Havryliuk, PhD student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
01601, Ukraine, Kyiv, Volodymyrska Street, 64/13
(2) Chief Economist,
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7567-0282
Scopus ID: 57225110721
Researcher ID: AAT-1050-2021

DEMOGRAPHIC DIMENSION OF POST-SOVIET
REGIONALIZATION IN UKRAINE THROUGH
THE LENS OF THE REGIONOPOLIZATION CONCEPT

The article presents the results of testing the “regionopolization” concept in the context of Ukrainian regions’ demographic development. The concept of regionopolization has a good applied potential for the needs of regional policy, especially in the framework of the development of the General Plan of the territory of Ukraine. The aim of the paper is to identify the spatiotemporal features of the regionopolization processes in Ukrainian regions and to determine the demographic patterns of these processes during 1989-2021. The novelty of the article lies in the deep study of the demographic aspect of the regionopolization processes in different periods of Ukrainian regions’ development with a focus on the study of development trajectories of regionopolises. The empirical database of this study consists of official data from the 1989 and 2001 censuses, as well as estimates from the State Statistics Service of Ukraine. To achieve the aim of the paper, a number of methods are used: elements of descriptive statistics, the method of classification, the method of cartographic modelling etc. Empirical results have shown that the demographic patterns of regionopolization processes in Ukraine reflect the current socio-economic asymmetry of the country’s regional development. It is substantiated that both the vertical (mono- or polycentric regions) and the horizontal (mono- or polycentric regionopolises) spatial dimension are important in the delimitation of the system of regionopolises. It is established that during 1989-2021 more than half of Ukrainian regionopolises were shrinking, moreover, the majority were large and medium-sized regional centres. It is found that a regressive regionopolization, which is the dominant type of regionopolization in Ukraine, is a result of the overlapping numerous exogenous and endogenous socio-economic problems in the regions with the exhaustion of the demographic potential of the regions’ peripheral territories. In addition to regressive regionopolization, monocentric regions are another problem, as an excessive concentration of labour and capital in its regional centres (in which at least 40% of the region’s population is concentrated) leads to increased intra-regional disparities and polarization. Therefore, to counteract the shrinking regional centres and stimulate the development of regions’ periphery, it is necessary, firstly, to develop strategies and programs for polycentric development of monocentric regions, secondly, to support the development of small and medium-sized cities, and, finally, to promote interregional socio-economic cooperation.

Keywords: regionalization, regionopolization, regionopolis, shrinking cities, polycentric development, Ukraine.